Ex. A

[116]

Sv. m:s vägledn
Nutr. kat.

NORDISKA MUSEET STOCKHOLM
KÄNN DIG SJÄLV

Nov. 1962 – jan. 1963

JULPYNT - GAMMALT OCH NYTT

Sätten att rusta till jul har varierat åtskilligt genom tiderna. Gemensamt för den tid då man firat den kristna julen och tiden dessförinnan när man med offerfester firade solvändningen är att man inför denna högtid pyntat och fejat i hemmen. Tre årliga förkristna offerfester hölls enligt Ynglingasagan, en vid vinterns inträde, en vid midvintern och en vid sommarens början. Vid vinterns inträde hade man skörden bakom sig och denna offerfest kan därför räknas som en tacksägelsefest. Den kristna kyrkan hade redan vid kristendomens införande i Norden mött andra hedniska folk och firandet av Kristi födelsedag var redan flyttat till slutet av december från den 6 januari som den första kristna traditionen varit. Flera förfester till julen har firats i Sverige, såsom Lucia och Tomasdagen. I somliga delar av landet har dessa varit märkesdagar då arbetsåret skulle avslutas och framför allt skördearbetet vara färdigt, i andra delar har man med flit väntat med litet arbete ända in på julen, för att draga nytta av det magiska som ligger i själva julen. Man markerade julens intåg med att sätta upp julruskor eller julstänger. Detta skedde på Tomasmässafton, senare ofta på julafton. Detta var en social angelägenhet och en viss tävlan låg i att ha den högsta stången. Från Värmland finns uppgifter om att man på gödselstacken satte upp s.k. julrönnar. Rönnen har en speciell magisk betydelse i folkföreställningen och julrönnen skulle skydda djuren för ont. Någon julgran i egentlig mening fanns inte förrän på 1700-talet och förekom då endast i högreståndsmiljö. Inte förrän på 1800-talets slut var den allmänt spridd över landet. Det förekom att man hade en bordsgran i kruka innan den större julgranen helt slog igenom.

Få av de för oss naturliga julsymbolerna är i egentlig mening gamla. Det som kanske är det mest traditionella i vårt julfirande torde vara julmaten. Särskilda maträtter och julgrisen

NORDISKA MUSEET BIBLIOTEKET

i olika former pryder fortfarande julbordet. All slakt och tillredning av maten skulle förr vara klart till Lucia. Utav det nya mjölet skulle brödet bakas och invävt i julbrödstraditionen ligger mycken magi kring årsväxten. Man sparade t.ex. en del av julbrödet och gav åt djuren. Den s.k. såkakan blandades antingen i följande års utsäde eller gavs åt drängen och även dragarna vid vårarbetet. Man bakade bröd i många olika former och var och en fick sin egen julhög. Denna julhög bestod av olika slags bröd och kunde också krönas av en ost.

Den stora julrengöringen hör till de bestyr, som ännu lever kvar. I allmogehemmet beströddes förr det nyskurade golvet med halm eller hackat granris. På de till vardags mörka väggarna hängdes hängkläden och bonadsmålningar. Detta bruk var särskilt vanligt i södra Sverige. I mellersta Sverige hängdes särskilda textilier på stugans "kronstänger".

Till stuggolvets halm tog i gammal tid både vuxna och barn sin tillflykt under julen. Där vilade man mellan målen efter den myckna maten och där lekte man. En lek som kallas "ta typpan" innebar att man liggande på rygg på golvet med benen över huvudet försöker gripa en halmfigur med fötterna. En sådan halmfigur har haft olika utseende.

Julbocken har ett gammalt ursprung men är i sin nuvarande form en rätt sen företeelse. Bocken har förekommit i olika sammanhang vid julens upptåg och kringvandringar. Men i sin nuvarande form som prydnadsfigur har den blivit vanlig sedan början av 1910-talet, då man började förfärdiga julbockar på Skansen. Dessa bockar har nu blivit populära i alla storlekar. De har från Skansen vandrat ut i världen och har nu till och med nått New York, naturligtvis i jättelikt format.

Även andra halmfigurer förfärdigades i äldre tid i hemmen. Under julbordet låg ofta ett kors i halm, åt husdjuren gavs en s.k. löktnek, som bestod av havrestrån från skördens slut, åt fåglarna uppsattes julkärven och konstrika kronor av halm uppsattes vid julen och andra festligheter. Sådana kronor kunde även vara gjorda av andra meterial, t.ex. svinborst, näver eller fårticka. Över julbordet hängdes också ofta en spånfågel. Den stammar ursprungligen från kyrkans duva, och är den Helige Andes symbol.

I den till vardags sparsamt upplysta stugan använde man under julen rikligt med ljus. Dessa sattes i stakar av olika material. Typiskt för södra Sverige är äpplestaken.

Vad beträffar tomten som kanske är den gestalt som vi mest av allt sätter i samband med julen, så blev han populär i Sverige relativt sent. I och med Jenny Nyströms teckningar vid 1800-talets slut fick vår vänliga tomte sin röda luva. Att ge julklappar är också ett sent påfund. På 1700-talet gav man i högreståndskretsar nyårspresenter. Husbondfolket brukade ge sina underlydande rikligt med bröd och även ge julgåvor till de fattiga. Man antar att den redan under antiken vanliga seden att ge gåvor vid årsväxlingen är bakgrunden till vår julklappstradition. På kontinenten motsvaras vår jultomte av St. Nikolaus, men hans dag infaller redan den 6 december.

Av den gamla julpyntningen kvarstår ju ännu den traditionella julstädningen och de särskilda julprydnaderna. Dagens hemslöjdsverksamhet producerar, delvis på gammal traditionsgrund, en mängd föremål, anpassade till vår tids smak och delvis av nutida material. Aldrig framkommer den traditionsbundna hemslöjden så klart som i julpyntet. Kanske beror det på att vi i vårt julfirande i särskild grad vill känna oss omgivna av traditionella föremål, som vi är vana att se.

Det rent religiösa innehållet i hemmets julfirande har minskat mer och mer - bilder av Jesu födelse, julstjärna, julkrubba. Den senare upptogs i vårt land i slutet av 1800-talet och har ofta blivit en omhuldad familjeklenod.

Stockholm i november 1962

Ann Resare